

тичні партії і рухи. Звідси й об'єктивна необхідність забезпечення цілісності цього потенціалу якісно новими засобами. Вироблення та реалізація цих засобів консолідації соціально-політичного і господарського потенціалу утворює змістовне наповнення системовідтворювальних економічних функцій держави. І оскільки господарюючим суб'єктом у нових умовах стає підприємство, то щонайпершою системовідтворювальною функцією держави є функція забезпечення ефективної взаємодії між владою та підприємництвом.

Фактично весь комплекс функцій держави перехідного періоду (системоутворювальних, системозабезпечувальних і системовідтворювальних) відповідає інтересам підприємців. Більше того, багато хто з них має цілком однозначну спрямованість на формування та зміцнення позицій підприємництва як домінуючої рушійної сили суспільства. Це, зокрема, стосується основних системовідтворювальних функцій, покликаних забезпечити необхідні умови для становлення основоположних цінностей ринкової економіки — економічної свободи і конкуренції, які, по суті, є базовими для підприємництва. Те саме можна сказати і про формування нормативно-правової бази ринкової економіки, і про інститути її інфраструктури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Оболенський О. Ю.* Державна служба України: реалізація системних поглядів щодо організації та функціонування: Монографія. Хмельницький: Поділля, 1999. — 294 с.
2. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол.: Ф. М. Рудич (голова) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 1998. — 352 с.
3. Государство и рынок: американская модель / Под ред. М. А. Портного и В. Б. Супяна. — М.: Анкил, 1999. — 161 с.

О. О. БСЛЯЄВ, д-р екон. наук,
А. С. БЕБЕЛО, канд. екон. наук,
О. М. КОМЯКОВ, ст. викладач

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Економіка як система суспільних відносин бере свій початок від появи держави. Держава — найвища форма організації людського співжиття, і одночасно найпотужніший владний суб'єкт. Аргументом на підтвердження останнього є як обсяги державної власності, так і відповідне місце держави в інституціональній системі суспільства. Вона створила умови для того, щоб діяльність людей щодо задоволення своїх безперервно зростаючих потреб здійснювалась згідно із схваленими суспільством нормами, правилами та звичаями.

Становлення і зміцнення держави як суспільного інституту супроводжувалось розвитком численних її функцій, у тому числі й економічних. Історія розвитку економічних функцій — невід'ємна складова еволюції суспільства в його організованих формах.

Виникнення та розвиток економічних функцій держави — це результат розвитку продуктивних сил та об'єктивних суспільних потреб. Так, поглиблювалось усупільнення виробництва, долалась відокремленість його складових, окремі господарюючі суб'єкти через ринкові відносини вступали в тісні взаємозалежні економічні зв'язки. Виникало багато загальних проблем, вирішення яких окремому товаровиробникові було не під силу. Крім цього виникали й інші суспільні проблеми — забезпечення територіальної цілісності країни як середовища для господарської діяльності, внутрішньої та зовнішньої безпеки; розвиток шляхів сполучення, управління; формування державної скарбниці, утримання армії тощо. Розв'язанням цих та інших проблем міг займатись лише такий інститут, який був відносно незалежний від кожного індивідуального економічного суб'єкта і від суспільства в цілому. Таким чином, держава стала апаратом для організації господарського життя та реалізації економічних інтересів суспільства. При цьому, держава завжди виконувала і виконує функції не лише інструменту реалізації інтересів суспільства загалом, а й захисту «панівних соціальних верств» населення.

Отже, економічні функції держави перебувають у постійній динаміці: спостерігається їх зростання та ускладнення в органічному взаємозв'язку із суспільним прогресом.

Держава має великі можливості впливу на економіку. Вона може стимулювати або гальмувати її розвиток, тобто відігравати

як прогресивну, так і регресивну роль. Однак, незважаючи на свою відносну самостійність, держава не може примусити суспільство жити за тими нормами, принципами, які суперечать об'єктивним економічним законам або для яких ще не створено відповідних передумов.

Результативність втручання держави в економіку визначальною мірою залежить від того, наскільки повно й послідовно вона спирається на об'єктивно діючі економічні закони. Слід зазначити, що економічні закони завжди є законами людської діяльності. Це зумовлює підхід до них не лише як до концентрованого виразу об'єктивної необхідності, а й як до об'єктивної можливості, яку можна більш-менш свідомо і повно використовувати. Ігнорування цих положень, наприклад, спроби «за один стрибок» створити ринкову економіку — це також один з різновидів волюнтаризму.

Водночас постає питання: на якій правовій підставі держава втручається в економічні процеси. Річ у тому, що вона є верховним суб'єктом. Здійснюючи функцію верховного суб'єкта, держава забезпечує економічні інтереси нації, створює відповідні умови для реалізації її права на побудову цивілізованого суспільства. Сучасна держава виконує й інші економічні функції.

У західній науковій літературі, за останні десятиліття, досить чітко сформульовані загальні підходи до визначення економічних функцій держави та її ролі в розвинутих країнах. При цьому в центрі аналізу є так звана проблема «суспільного вибору», де досліджуються та коментуються такі питання: що купується державою (урядом)? для кого мають бути призначені державні витрати і пільги? як виробляти товари, обсяг яких визначив уряд?

Серед економічних функцій держави в сучасній ринковій економіці виділяють чотири основні: створення правової бази регулювання економічних відносин; визначення політики макроекономічної стабілізації; сприяння розміщенню ресурсів для підвищення економічної ефективності; розробка програм впливу на розподіл (перерозподіл) доходів.

Перша функція — формування правової бази — власне, виходить безпосередньо за рамки економічної сфери. Тут держава встановлює правила «економічної гри» для виробників (підприємств), споживачів (населення) та її самої.

Про те, що першою функцією держави є втілення і проведення в життя «правил економічної гри» пишуть і англійські автори Е.Б. Аткинсон та Д.Е. Стігліц.

Думку про необхідність проведення державою спеціальної політики в економіко-правовій сфері поділяють політики й економісти практично всіх країн з розвиненим ринковим економічним устроєм.

Важливе місце в розробці питань економіко-правової політики належить, зокрема, німецькому вченому В. Ойкену.

Наступна функція (макроекономічна стабілізація) — провідна економічна функція. Нині уряди цивілізованих країн намагаються «згладити» негативні результати соціально-економічних криз, хронічного безробіття, стагнації та спадів виробництва, рухаючись проти «вітру інфляційних процесів». Для цього використовуються різні аспекти економічної політики: грошова (монетарна), фіскальна тощо.

Ще одна, на думку П. Самуельсона і В. Нордхауса, центральна економічна функція уряду — «допомога соціально справедливому розподілу ресурсів». Це, на їх погляд, — макроекономічний аспект урядової економічної політики. Але, зауважимо, що таке бачення проблеми дещо спрощене, оскільки складовою «розподілу» є «перерозподіл». Втручання держави в процеси перерозподілу зумовлено тим, що ринок «сліпий» щодо соціальної справедливості в суспільстві.

Такий концептуальний підхід до визначення та аналізу економічних функцій держави в сучасній економіці має право «на життя», оскільки доказав свою практичну дієвість.

Нині на такій позиції щодо класифікації економічних функцій держави перебуває і значна частка наших економістів.

Водночас у літературі є й інші підходи до класифікації економічних функцій держави. Так, окремі автори розрізняють: творчу, регулюючу, власницьку, розподільчу, централізуючу та концентруючу. На наш погляд, це дещо поверховий і недостатньо аргументований підхід, оскільки названі функції не є однопорядковим рівнем охоплення серед видів діяльності держави.

Економічні функції держави концентровано виражені в її економічній політиці.

Економічна політика держави, її економічні функції формуються в наш час через складний механізм взаємодії та боротьби інтересів різних верств населення. Така політика — результат певного узгодження цих інтересів їх рівнодіючою силою. Функції держави як інструмент реалізації класових економічних інтересів обмежуються, дедалі більше поступаючись її загальноекономічним і загальносоціальним функціям.

Самостійність інститутів держави в економічній політиці має й негативні наслідки. Зокрема, відносна самостійність держави та апарату, який її обслуговує, може призвести до повного розриву між цілями економічної політики держави та інтересами суспільства. Ось чому навіть у високорозвинутих країнах залишається актуальною проблема забезпечення контролю за механізмом прийняття державних рішень, реалізацією державою своїх економічних функцій.

Досить поширеним у спеціальній літературі є визначення економічної політики держави як діяльності її органів влади й управління з визначенням стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів, а також засобів для їх досягнення з метою забезпечення стабільного економічного зростання. Складовими економічної політики є діалектичний взаємозв'язок економічної стратегії та економічної тактики.

Економічна стратегія — це всебічний комплексний план (програма), спрямований на досягнення довгострокової мети, що органічно включає напрями, завдання та пріоритети економічного розвитку.

Економічна тактика — система форм і методів реалізації економічної стратегії, тобто комплекс заходів впливу держави на перебіг конкретних процесів з метою надання їм параметрів, які визначені завданнями економічної стратегії.

Базовою метою економічної стратегії держави є: гармонійний (стабільний) розвиток соціально-економічної системи; досягнення загального добробуту суспільства. У цьому плані держава, як суб'єкт стратегії, отожднює себе з цілим суспільством.

Напрями державної економічної стратегії мають забезпечувати принцип повноти функціонування господарюючих структур, тобто системної самодостатності відтворювальних циклів.

Завдання державної економічної стратегії визначаються особливостями соціально-економічної системи і становлять собою досить гнучкий набір цілей, пріоритетів, які мають бути досягнуті шляхом реалізації економічної політики держави. У сучасній ринковій економіці до таких цілей належать: створення економічно-правового середовища та умов економічного зростання; формування ефективної структури виробничого потенціалу; забезпечення повної зайнятості, справедливого розподілу (перерозподілу) доходів; формування ефективної грошової системи та зовнішньоекономічного балансу (рівноваги). Слід підкреслити, що набір пріоритетів державної економічної стратегії формується за-

лежно від конкретного стану соціально-економічної системи в країні.

Головною функцією державної економічної політики є впровадження схеми суспільної поведінки, яка б сприяла знаходженню компромісу між інтересами економічних суб'єктів і можливостями на цей час суспільної системи. При цьому в надбудовній сфері відбувається визнання суспільством процесів координації інтересів та формування спільних цілей, останні генерують вироблення відповідних правових рішень. Таким чином, державна політика надає стихійному розвитку усвідомленості, координуючи та спрямовуючи дії окремих господарюючих суб'єктів.

Як уже зазначалось, головним орієнтиром державної економічної політики має бути суспільний інтерес, суть якого в сталому і збалансованому суспільному розвитку.

Неминучий конфлікт інтересів, який виникає в процесі їх узгодження та реалізації, тим менший, чим ближче державна економічна політика до об'єктивно обумовленого суспільного інтересу. Таке наближення досягається за допомогою відповідної інституціональної структури влади (законодавчої, виконавчої, судової). Вона покликана достовірно аналізувати передумови і наслідки управлінських рішень, виробляти адекватні засоби (правові, економічні) координації інтересів. Водночас з різних причин держава може опинитися під впливом інтересів певних політичних груп (партій), навіть «лідерів», що при нехтуванні іншими (економічними) інтересами призводить до деструкції суспільної системи і навіть країни. На важливість держави в здійсненні економічної політики вже протягом понад століття вказували представники різних наукових шкіл, напрямів, ідеологічних поглядів: від В. Леніна до Дж. М. Кейнса та В. Ойкена, а також їх послідовників.

При аналізі місця і ролі держави в трансформації економічної системи, особливої уваги заслуговує дослідження взаємодії економічних відносин з надбудовою.

Самі по собі надбудовні відносини не є предметом економічної теорії, в тому числі і політекономії. Але вони, як відомо, активно взаємодіють з економічними відносинами. Таким чином, взаємозв'язки останніх і надбудовних відносин мають стати об'єктом політико-економічних досліджень. Часто, однак, в економічній літературі економічні відносини розглядаються поза їх зв'язком з надбудовою. Це призводить до штучного, «рафінованого» їх аналізу. Подібне відокремлення цих відносин з метою їх дослідження, звичайно, необхідне. Але, з іншого боку, поряд з

аналітичним потрібен і синтезуючий підхід. Якщо ж аналіз домінує над синтезом і економічні відносини подаються в «препарованому» (чистому) виді, то вони суттєво відрізняються від реальних відносин.

У цьому зв'язку доречно нагадати: аксіоматичне у свій час положення про визначальну роль базису відносно надбудови. Але воно, на наш погляд, має безумовне значення в плані історичного генезису суспільних відносин. Будь-які реальні відносини в основному адекватні тим матеріальним умовам, в яких вони здійснюються. Якісні зміни в економічних відносинах можливі лише на базі та в результаті відповідних змін у матеріальних умовах життєдіяльності. Разом з тим, з позиції функціонування економічних відносин, їх розвитку, щоб упорядкувати політичні відносини, потрібна певна організація взагалі і державна влада зокрема. Тому політичні відносини опосередковуються державою та іншими суспільними інститутами. Об'єктами політики стають усі соціально значущі і насамперед економічні, реалії суспільного життя. Структура політики складна і багатопланова. Залежно від характеру її суб'єктів і об'єктів розрізняють політику національну, внутрішню і зовнішню, культурну, економічну тощо. Ураховуючи видову різноманітність політики, то для подальшого аналізу виділимо умовно її неекономічну та економічну частини. Перша, яка містить усі види політики, крім економічної, безсумнівно, відноситься до надбудови. У своїй основі вона визначається базисними відносинами, на які справляє активний зворотний вплив.

Відносно економічної політики, то вона, на думку багатьох авторів, належить не до надбудови, а до базису. Ми поділяємо такий підхід. Економічна політика охоплює принципово найважливіші економічні відносини.

Очевидно, що (за рівних інших умов) чим досконаліша політична структура суспільства, чим вищі правова культура, громадянська свідомість та мораль його членів, тим краще функціонують і розвиваються економічні відносини.

Серед надбудовних відносин принципово важливе місце посідають політика та мораль.

Політика — це сукупність опосередкованих державою відносин між націями, класами (стратами) та іншими соціальними групами всередині даного суспільства, а також зовнішні відносини останнього з іншими суспільствами. Відмінність політичних від інших суспільних відносин полягає передусім у тому, що суб'єктами тут є не окремі особи чи колективи, а нації, кла-

си, соціальні групи, суспільство (держава) загалом. Усі вони в тій чи іншій формі разом виражають і відстоюють свої корінні інтереси.

Як відомо, інтереси детерміновані відносинами власності між групами, класами з приводу привласнення та використання факторів, умов і результатів виробництва. Ці відносини взяті в соціально-груповому, класовому аспекті реалізуються через економічну політику. Остання, безумовно, має свою специфіку. За формою реалізації — це особливий, опосередкований державою «шар» економічних відносин, які мають свій економічний зміст. Цю політику не правомірно ототожнювати з економікою. Але й протиставляти їх одну одній також було б неправильно. Економічна політика є відбиттям економіки, тобто особливою формою існування економічних відносин. Це положення підкреслює два моменти. По-перше, економічна політика у своїй основі обумовлюється матеріальними інтересами тих чи інших класів, соціальних груп. По-друге, сфера економічної політики охоплює не всі економічні відносини, а лише найважливіші з них. Вона регулює основні засади економічних відносин між господарюючими суб'єктами. При цьому залежно від об'єктів цих відносин розрізняють економічну політику в таких сферах регулювання виробництва як структурна перебудова, відтворення трудових ресурсів, ціни, доходи, податки, фінанси і кредит, НТП тощо. Звідси логічно випливає, що економічна політика — стрижень економіки і належить не до надбудови, а до базису. Її об'єктом є особливий вид економічних відносин, які має вивчати політична економія як наука. Виключення економічної політики з предмету політекономії істотно збіднює останню та орієнтує дослідження на «сухий» академізм. Тому багато її концепцій та пропозицій, які не співвідносяться з реаліями економічної політики, не мають практичного застосування.

Конструктивність державної влади полягає як в її здатності розробити напрями та цільові завдання економічної стратегії, так і в спроможності реалізувати розроблені нею нормативні акти та прийняті рішення (закони, укази, постанови тощо). Гострота першого аспекту питання, яке є функцією законодавчої влади, на наш погляд, залежить від рівня сформованості концептуальної схеми (проблем, напрямів, пріоритетів) економічної стратегії й особливо зростає на перехідних етапах. Адекватність правової активності держави забезпечується використанням відповідних методологій оцінки впливу вироблених рішень, стану (оперативного) соціально-економічної системи та результатів законодав-

чих рішень. Останнє, думається, стосується функцій обох гілок влади — законодавчої та виконавчої.

Динамічність економічних процесів зумовлює нагальну потребу в здійсненні оперативних дій з тактичного, тобто короткострокового регулювання стратегічних цілей органами виконавчої влади. У зв'язку із цим у світі історично склалась тенденція до концентрації виконавчої влади в руках авторитетного і компетентного суб'єкта. Компетентність такого органу — мінімізує ризик при прийнятті рішень, дає змогу уникнути їх хибних варіантів, авторитетність — забезпечує «виконуваність» управлінських рішень.

В інституціональній системі виконавчої влади слід виділити: галузево-функціональні, регіональні, узгоджувальні, державні та недержавні інститути. Перші — здійснюють доведення стратегічних завдань до конкретного суб'єкта; узгоджувальні — забезпечують діалог між суб'єктами інтересів і сприяють прийняттю кваліфікованих, легітимних рішень; регіональні — сприяють узгодженню економічної політики на відповідному рівні, а недержавні — спрямовані на структурування інтересів економічних суб'єктів, узгодження підприємницьких дій на мікро- та макрорівнях. Але вони мають бути «вмонтовані» до державних узгоджувальних органів. Якщо цей зворотний зв'язок у реалізації державної економічної стратегії є досконалим, то може здійснюватись розробка пакетів договірних умов (держава—підприємці—профспілки), в яких сформульовано узгоджені напрями, завдання і пріоритети стратегічного розвитку (зокрема — національні програми соціально-економічного розвитку) або планів нижчих рівнів.

У західній економічній літературі при розгляді державної активності в економіці прийнято застосовувати відносно діючого на національному рівні суб'єкта термін «уряд». На наш погляд, — правомірнішим є застосування терміну «держава», враховуючи традиційні компоненти.

Поняття суб'єкта державної економічної політики, таким чином, набуває повнішого змісту, що дає змогу розглядати особливості владної структури (держави) як один із чинників процесу регулювання суспільного (у т. ч. і соціально-економічного) прогресу.

Ефективність економічного регулювання залежить і від того, як держава забезпечує правову основу і суспільну атмосферу, які сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи.

Оскільки централізоване регулювання не є директивним для всіх секторів економіки, то необхідною умовою його ефективності є законодавче закріплення універсальних параметрів держав-

ної економічної політики, на які орієнтуються у своїй господарській діяльності всі економічні суб'єкти. Це можуть бути різні показники: норми оподаткування доходів; обсяг і структура державних бюджетних витрат та кредитно-грошового забезпечення економіки тощо.

Держава, виконуючи функції централізованого регулювання, вживає заходи загального характеру. Відсутність селективного підходу надає такому регулюванню стабільності й сприяє підвищенню рівня узгодженості дій на макро-і мікрорівнях. На мікрорівні держава впливає як через опосередковане регулювання, так і шляхом безпосереднього (прямого) втручання в діяльність господарських об'єктів. Це можуть бути підприємства природної монополії (транспорту, енергетики, зв'язку), а також інших галузей, якими володіє держава. У розвинених країнах Заходу держава належить від 20—30% виробничих фондів; близько третини національного багатства — вона перерозподіляє через бюджет половину ВВП, здійснює до 20% капітальних вкладень в економіку. Державний сектор відіграє важливу роль у процесі наближення до економічної рівноваги в системі ринкового господарства. Завдяки йому держава діє як безпосередній суб'єкт виробничих відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Беляєв О. О., Комяков О. М.* Інформаційне забезпечення як умова соціально-економічної трансформації // Проблеми формування ринкової економіки. — 1999. — Вип. 7. — С. 141—144.
2. *Гелбрейт Д. К.* Экономические теории и цели общества. — М.: Прогресс, 1979. — 405 с.
3. *Игнатовский П. А.* Экономика, человек и государство. — М.: Русь, 1998. — 214 с.
4. *Уильямсон О. И.* Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация». — СПб.: Лениздат: CEV Press, 1996. — 702 с.
5. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспектива) / За ред. В. М. Гейця. — К.: Логос, 1999. — 500 с.

М. І. ДИБА, канд. екон. наук